

CARL CHRISTIAN BRY – Poging tot een portret

Naar aanleiding van de herdruk van Bry's Verkapte Religies, uitgegeven door Klaus E. Zippert, Lochham: Gans 1964

I

Toen, na het einde van de grote kapitaalvernietiging, het bruisende begin van de jaren twintig van de twintigste eeuw overging in het rustigere en aanvankelijk gestabiliseerd lijkende midden, wist men nog niet precies genoeg hoe arm men in werkelijkheid was geworden; want het mooie nieuwe geld met het dollarteken voorspelde een welstand, die pas veel later, na vreselijke catastrofes en crisissen zou worden bereikt.

Juist dat gevoel van zekerheid van de jaren 1924/25 maakte de jeugd onrustig. Zou de stabilisering van het muntstelsel, zoals Erich Maschke destijds schreef, tegelijkertijd de stabilisering van de ziel betekenen? Zou alles, dat sedert het einde van de Eerste Wereldoorlog aan dynamiek en uitdagingen, aan voorspellingen en verkondigingen opgekomen en uitgebroken was, nu ten einde zijn gekomen, in zichzelf opgelost zijn: het expressionisme in schilderkunst en poëzie, het geloof in een nieuwe mensheid, dat zelfs de politici bij tijd en wijle wel moesten aanroepen, een nieuwe religiositeit en veranderde onderlinge verhouding tussen mensen, een nieuwe broederschap?

En paar jaar later bleek al dat van dat alles niets terecht was gekomen en dat mensen die destijds jong en niet gerustgesteld waren, dat duidelijker voelden dan de na de eerste grote oorlog begrijpelijkerwijze meer rust behoevende oudere generaties. De jeugd, scholieren en studenten, jonge arbeiders en ambtenaren voelden echter dat die uitdagingen, verwachtingen en oproepen nog steeds van kracht waren. Zij vroegen om socialisme en communisme; aan de rechterkant om verschillende nationalisme, van het bescheiden Pruisisch-nationale tot het nadrukkelijk anti-Pruisische ideaal van het "volk" of zelfs tot een wereldwijde Arische bloedbroederschap, die op een geheimzinnige manier ten grondslag zou liggen aan alle daadwerkelijke cultuurverrichtingen der mensheid. Er werd opgeroepen tot staatsvernieuwing of levenshervorming, die op verschillende aangeprezen manieren, door het juiste eten, drinken en kleding, slapen en ademen bereikt zou kunnen worden, maar die zelf niet minder eiste dan dat men zich daar helemaal en onvoorwaardelijk over zou geven. Er werd opgeroepen tot een internationale vredesbeweging of sportieve versterking van de Duitse jeugd, bijvoorbeeld door middel van het net in zwang komende skiën, meteen al van tevoren bedacht voor toekomstige discussies over de leefruimte. Sinds een eeuw bestonden weer de eerste, nog verkeerd begrepen, fors opgeblazen en toch tot luisteren uitnodigende ideeën van Oosterse religiositeit en hun mogelijke betekenis voor het Westen; er was sprake van de eerste stormaanvallen van abstraherende en abstracte kunst; er waren, hoewel zij in elkaar leken te zakken, de nawerkingen van de eigenaardige innerlijke opwindings, waarmee de Duitser zich voor de tweede keer als een vreemde te midden van zijn burens bevond — misschien met uitzondering van de Russen — waarvan de kunstzinnige uiting het expressionisme was, dat vreemd genoeg pas laat en ook nog via waardering in het buitenland, naar Duitsland terugkeerde, misschien juist omdat het zo Duits was.

Achteraf lijkt het een periode van uitbundige hoop en algemene openheid, waarvan men het na 1945 niet terugkeren daarvan, steeds weer verwijt aan het tweede naoorlogse tijdperk. Wat daarbij echter doorgaans over het hoofd wordt gezien, is het beklemmende, zelfs verscheurende van de eisen die van alle kanten op de destijds jonge mensen afkwamen en omdat het namelijk in wezen steeds om een

religieuze eis ging. Telkens werd de vraag gesteld of men zich dan echt wilde onttrekken aan het toen verkondigde geloof in “volk” of “proletariaat”, in rijk of mensheid, in frontstrijderschap of vrede, in de nieuwe ziel, het nieuwe lichaam of het georganiseerde socialisme?

Er waren natuurlijk ook dingen die eenvoudig van de hand te wijzen waren of dat leken te zijn, namelijk wat tegenwoordig eerder onder het begrip de “gulden jaren twintig” valt: de nieuwe seksualiteit, feestelijk opgevoerde operettes, prachtige toneeluitvoeringen, die op de jeugd een even artistiek volmaakte als ziellose indruk maakten, de eerste films, die vertoond werden met de bewering dat het kunstwerken waren, de spektakelrevues en schitterend vervaardigde “magazins,” de “barmanieren,” de tot garçonne vermannelijkte girl en de vervrouwelijkte dandy.

En toch: stond dat afwijzen, dat in al die dingen slechts een laatste opflakkeren zag van de ten ondergang veroordeelde, verachte “oude wereld,” niet zelf op het punt overjarig te worden, door gisting een overvloedige geestdrift te bereiken, zonder ooit wijn te worden, maar een snel verouderende azijn? Dat was de vraag die in het midden van de jaren twintig de jeugd en haar vele bewegingen en verenigingen doordrong. Zou de eis een nieuwe wereld te vertegenwoordigen, zou een bestaan dat op een uiteindelijk toch niet echte manier uiteenviel in werk- en leerweken en varen op zondag, waarbij het accent op het laatste lag, werkelijk op den duur weerstand kunnen bieden aan de rigide eisen van bijvoorbeeld het communisme en het oprukkende fascisme, met zijn wils- en mannelijkheidsidealen? Het insluitende, gewelddadige, de mens bedreigende van die ideologieën werd gevoeld en dus besloot men steeds weer om daarbuiten te blijven, precies zoals men de eisen van de afzonderlijke hervormer met jeugdige spot had afgewezen, zonder dat te kunnen motiveren. Men leidde echter met een slecht geweten het oude leven verder, op een twijfelachtig manier, die gevoeld werd, maar niet zichzelf en haar misschien bestaande positieve mogelijkheden begreep.

Toen kwam er op zekere dag een brief uit Mexico. Zij was afkomstig van een lid van de jeugdbeweging, dat, de beschaving even beu als de welgemoede lusteloosheid, waarmee die door zijn achtergebleven vrienden afgewezen werd, geëmigreerd was naar de Midden-Amerikaanse hoogvlakte en daar moest optornen tegen een hard bestaan. Het was een zeer hartstochtelijke en ironische brief; de schrijver leverde daarin kritiek op zowel het geheel van de bewegingen in het vaderland, als onze poging om vormen en gedragingen in stand te houden, die hij vanuit de overzeese verte dubbel zo twijfelachtig en zelfs wat vermakelijk vond. Het is dus zinloos daar allemaal mee door te gaan, besloot de brief, omdat een zekere Carl Christian Bry in zijn boek “Verkapte Religies” dat allemaal veel beter en degelijker heeft gezegd, een boek dat hij ons hiermee dringend zou willen aanbevelen.

Nu behoorde in het bijzonder de jaren twintig tot die tijdperken, waarin het luidde dat men dit of dat per se moest lezen en een dergelijke aanbeveling zou bij de rest gelegd zijn als zij niet juist vanuit Mexico was gekomen en daarnaast ook nog zo bot was. Het boek werd aangeschaft; het was verschenen bij een uitgever, van wie de publicaties meer theologische of aardrijkskundige beelden opriepen en ook herinneringen aan school, omdat ze op de boekenplank van de leraren stonden. “Verkapte Religies,” dat heeft toch iets bevreedends. Het was echter duidelijk geen onbekend boek, dat achter gesloten deuren verschenen was; de teller stond namelijk op het zesde duizendtal, wat in 1925, omdat het geringe aantal bestsellers vanwege de inflatie voorbij was, eigenlijk aanzienlijk leek.

Wij lazen en waren enthousiast en beschaamd, verfrist en ontkracht, bevestigd en bemoedigd. Iemand over wie we nooit iets gehoord hadden en die toch onder de groten van destijds een rol gespeeld zou hebben — wij wisten niet dat hij daadwerkelijk van gedachten gewisseld had met Thomas en Heinrich Mann en Carossa en bevriend was met Klabund — prikte met een strijdlustige nonchalance de opgeblazen wereldbeschouwing van die tijd door. Hij deed dat met een sublieme onbevangenheid, zowel bij rechts als links, conservatief of vooruitstrevend, bij politic of wereldbeschouwers, bij hervormers en apostelen van een nieuwe bezieling, bij systematici, organici, heldenvereerders en seksualisten. En hij richtte zich niet in de laatste plaats tegen de verheerlijking van de natuur, waarin hij, zoals in het toenmalige socialisme — wat zich tegenwoordig „socialistisch noemt, heeft niet meer dat profetische van de jaren twintig — een vlucht zag. Aanbidders van de wil en aanhangers van het pure gevoel, bezitters van onfeilbare methoden voor mensenkennis en het aankunnen van de wereld,

verbleekten evenzeer in de stralen van dit bedaarde intellect, als de geschiedvervalsers, die van problematische karakters zoals Frederik de Grote en Bismarck, met hun zeer dubieuze politieke resultaten, slakkenvrije helden maakten en daarmee iconen creëerden, die voor altijd religieus na te volgen waren. Aarzelend hadden we dergelijke dingen zelf al bedacht; dat echter uitspreken en laten drukken vergt echter een moed, die tegenwoordig, nu dergelijke kritiek algemeen gebruikelijk is, nauwelijks meer voorstelbaar is. De schrijver kon namelijk ook niet steunen op de tegenpartij, waarvan hij het oeverloze, gemakzuchtige en, zoals straks zal blijken, feitelijk machteloze pacifisme op dezelfde manier doorlichtte en aantoonde dat het een surrogaat voor iets heel anders was.

Te allen tijde verheffen zich scherpe pennen, die met een vaak alleen maar ogenschijnlijke partijdigheid de dwalingen en hersenschimmen van de tijd spietsen en snel ineen doen schrompelen tot een onschadelijk hoopje. Maar daarover gaat het juist niet bij Bry, en dat is het ook niet dat ons heeft aangetrokken. Zonder dat meteen te kunnen motiveren, bespeurden wij een strenge systematiek achter deze als het ware luchtig aangewaaide meningen en verklaringen, die wortelden in het begrip “verkapte religies,” ontwaarden een bijzonder verband met de geschiedenis van de tijd, dat meer was dan die van de bespiegelende tijdgenoten, omdat het berustte op een echt in zicht in de historische geestelijke en psychische bijzonderheid van dat tijdperk, waarmee niet alleen de jaren twintig bedoeld zijn.

Het was ook niet de frisse en levendige polemiek op zich, die ons verlokte. Daarvoor raakte zij, naast wat ons zo zeer interesseerde, teveel van wat ons lief was. In de lange opsomming, die uiteenliep van de kunst van zelfbeheersing tot de aanhangers van het bioritme van Fliess, van Esperantobeweging tot volkskunst, van antisemieten tot “serieus Bijbelonderzoek,” van het interpreteren van de Faust tot ritmische gymnastiek, kortom alles omvatte wat in de felle onderlinge concurrentiestrijd, als in een verwilderde tuin, aanspraak maakte op het volgelingschap van gelovige zielen, flitste de eerste straal van een vastberaden, maar mensvriendelijk rationalisme, die het tijdperk trof. Het was de beschrijving van een mechanisme, dat met elke willekeurige denkrichting in beweging gezet kon worden, maar als brandstof altijd iets nodig had, waar tot dan toe alleen de religies zich over ontfermd hadden: het menselijke vermogen om te geloven. Onder onze ogen werd het mechanisme verder uit elkaar gehaald, zijn principe onthuld: namelijk steeds een enkel onderwerp, het liefst een dat met alle grote vragen van de mensheid in verband gebracht kon worden, maar ook dingen die een normaal mens, ook een zogenaamd “geïnteresseerde,” zich slechts zijdelings aantrok, zoals de vraag of Shakespeare eigenlijk Bacon was, of in hoeverre genie waanzin is, tot de enige belangrijke in de wereld maken, er zelfs een religie van maken — maar, en daarin lag juist het kenmerkende van het verschijnsel, zonder dat er ooit sprake was van religie. Er werd ons getoond hoe in dat mechanisme vervolgens de ventilator van de overtuiging wordt ingeschakeld, zodat het geheel uitdijde en steeds meer uitdijde, zonder echter op een natuurlijke manier uiteen te vallen, omdat zoveel mensen hun geloof, energie en vaak ook hun leven daarvoor ingezet hadden. Verder liet hij ons zien hoe dingen, problemen en taken die tot uitgangspunten van dergelijke religies gemaakt werden, juist daardoor onderhevig werden aan ontarding en ontleding en hun oorspronkelijke recht verloren op aandacht en hulp, dat zij wellicht wel hadden.

“Verkapte religies” betekende dat hun schuld en lot niet zo zeer lagen in het feit dat ze een “religie” waren, maar dat ze als zodanig verborgen bleven, dat ze dus over hun eigen hoedanigheid geen helderheid hadden en niet wilden hebben.

De uitwerking van het boek was onmiddellijk en indringend. In zekere zin ook algemeen. Daarbij kwam dat “Verkapte Religies” van C.C. Bry tot de boeken behoort, waarvan de titel niet alleen maar een voortreffelijke richting gevende en sprankelende aankondiging was van een rijke, zorgvuldig uitgewerkte en zichzelf versterkende schat. De titel kon zich ook, door wat er achter lag, van het boek losmaken en haar eigen gang gaan. “Verkapte Religies” was ook voor de mensen die niet de moeite namen het boek te lezen, een magische of juist gezegd anti-magische formule. Zodra het toegepast werd — als men het niet vergat, en daarom was het misschien toch goed geweest het boek echt te lezen — vervloog menige machtige aanspraak, wat juist zo gevaarlijk was, omdat het de beste

eigenschappen van de mens, zijn vreugde in de overgave en verlangen om te vertrouwen, maar ook zijn wil zich voor iets goeds in te zetten, tot bondgenoten wist op te roepen.

Men kon de toenmalige uitwerking van het boek vergelijken met een inenting, die immuniteit achterliet, zij het ook niet in alle gevallen en niet blijvend. Nauwkeuriger zou echter de vergelijking kunnen zijn met het hormonale terrein, en dan niet, — waaraan men daarbij gewoonlijk denkt, — het groeihormoon, maar de fijne, van het centrale zenuwstelsel uitgaande invloeden, die een vormvernietigende, onvruchtbaar wordende lengtegroei remmen. Zoals hypofysehormonen een biologische inflatie verhinderen, verhindert “Verkapte Religies” van C.C. Bry een psychische, intellectuele en emotionele inflatie.

Maar wie was deze Carl Christian Bry? Met de hele onschuld van de jeugd, waarvan de schuld alleen maar wat minder lijkt, omdat het door de volgende generatie stipt herhaald wordt, stelden wij onszelf die vraag niet. En ingesloten binnen de omheining van onze eigen groepen en bewegingen — hoe aangetast die beslotenheid ook al was — hadden wij ook geen enkel vermoeden van de grote “echo” van het boek, die weergalmde van de “Times,” het “Deutsche Volkstum,” van het katholieke “Hochland” tot de “Berliner Lokalanzeiger,” van de liberaal-protestante “Christlichen Welt” tot de “Werkblättern der katholischen Jugendbewegung,” van de “Deutsche Hochschule für Politik” tot het “Deutsche Offiziersblatt.” Het was een echo, waarin “rechts” en “links” het met elkaar eens waren, misschien voor de laatste keer. Vraagt men zich op dit moment terugblikkend af wat daar de reden voor was, dan is het antwoord ongetwijfeld dat hier eigenlijk iets wezenlijks van de tijd en niet alleen iets van de tijd, maar een probleem van de menselijke structuur aangesneden werd.

Ver van de politiek en haar obligate alledaagsheid afgeraakt, hoorden wij er ook niets over, dat iemand, voor wie in zijn latere loopbaan de tegenstellingen tussen links en rechts betekenisloos zouden worden, die zich onderscheidde door een neus voor alles wat waardevol was, van het begrip “verkapt religies” een praktisch politiek instrument wilde maken, een middel voor het oplossen van complexen en voor toenadering, ten minste in zakelijke kwesties. Dat gebeurde door de afgevaardigde Theodor Heuß bij een voor ons tegenwoordig weinig schokkende gelegenheid, namelijk een debat over de ambtelijke voorkeur voor een bepaald soort stenografie [Zitting van de Duitse Rijksdag op 16 mei 1925]. Maar de uit Bry’s boek aangehaalde woorden zijn tegenwoordig nog steeds het lezen waard:

“Dames en heren! In een stad ten Noorden van Peking maakten twee Duitsers kennis met elkaar en in hun eenzaamheid sloten zijn vriendschap. Na enige tijd stelden ze vast dat de een Pruis en de ander Beier was en viel er een schaduw over hun vriendschap....Maar het alleen zijn dreef hen weer naar elkaar toe, totdat bleek dat de een Gabelsbergiaan en de ander Stolze-Schreyeraan was — en daarna hebben ze elkaar nooit meer gezien. Dat is natuurlijk wat overdreven, maar het verduidelijkt misschien waar wij op dit moment over onderhandelen: de vreselijk lastige poging om een praktische kwestie op te lossen, die in Duitsland tot een wereldbeschouwing verhard is, omdat Duitsers van technische problemen meteen een wereldbeschouwing maken....Ook stenografie is een stuk geloof. Een scherpzinnige schrijver, Carl Christian Bry, heeft onlangs een boek geschreven, waarin antroposofie, geloof in ras, yoga en al dat soort vormen van surrogaatreligies beschreven zijn: “Verkapte Religies.” Ook stenografie is voor velen een verkapt religie geworden. Het begrip “verkapt religie” is dus in het spraakgebruik terechtgekomen. Daarmee heeft de ondankbaarheid zich alleen maar uitgebreid; de man die het in het leven heeft geroepen, is achter zijn ontdekking verdwenen. Die werd sterker in de oorlog van 1939 tot 1945, van waaruit de jaren twintig een mythe zijn geworden. “Verkapte Religies” — het, in vergelijking met de tegenwoordig gebruikelijke publicaties, maar dunne boekje in een geelbruin ballonlinnen omslag — werd voor velen een metgezel in oorlog, lazaret, gevangenis en dwangarbeid. Het behoort tot de veelbetekenende toevalligheden van dit bestaan en de gevolgen daarvan, dat het bescheiden ogende boek soms bewaard werd, samen met de uiteengenomen katernen van de eerste druk van het reusachtig dikke boek “De man zonder eigenschappen.” Niemand was ervan op de hoogte dat Musil en Bry elkaar ook daadwerkelijk ontmoet hadden. Dat was lang vóór het verschijnen van

“Verkapte Religies.” Musil, ondersteboven van de brede belangstelling en het schrijftalent van de nog onbekende schrijver, wilde hem als medewerker bij de uitgeverij Fischer en de destijds door hem uitgegeven “Neue Rundschau.”

Dat Musil en Bry zich tot elkaar aangetrokken voelden, is tegenwoordig bij het beschikbaar zijn van zowel “Verkapte Religies” als de enorme pil “De man zonder eigenschappen,” niet meer dan vanzelfsprekend. Ook in de grootse en opnieuw stuk voor stuk zeer gedetailleerde, haast microscopisch uitgevoerde beschrijvingen van tijd en ziel heeft Musil namelijk veel soorten verkapte religies kunstzinnig weergegeven, in onvergetelijke vormen bezworen en de een na de ander doorgelicht met de meedogenloosheid van een zuiver en dapper hart.

II

De herdruk van “Verkapte religies” biedt de gelegenheid om dat onrecht jegens de schrijver weliswaar niet goed te maken, maar op zijn minst toch in te perken. Carl Christian Bry, eigenlijk Carl Decke, werd op 18 april 1892 geboren in Stralsund. Zijn vader, eigenaar van een grote slagerij, was afkomstig uit Silezië en had in de kringen van de Stralsundse burgerij een vooraanstaande plaats verworven. De familie van zijn moeder woonde in Pommeren; haar vader was cantor; de moederlijke lijn van die familie stamde uit Nederland; Bry nam haar naam aan als schrijversnaam, waarbij hij de y op zijn Duits als i uitsprak.

Bry ontgroeide al vroeg de wereld waaruit hij afkomstig was. Hij stond steeds in de wereld, die voor hem op dat moment het heden was en interesseerde zich meer voor toekomst dan voor verleden. Toch bleef hij verbonden met zijn familie, ouderlijk huis en geboortestad. Het was een beeld van een welgestelde, vrije, door de heersende protestant-conservatieve gestrengheid weinig beïnvloede burgerij en een patriarchaal georganiseerde huishouding, waarin de talrijke knechten en werknemers van het bedrijf, wat sociale voorzieningen en discipline betrof, in één groot gezin waren opgenomen, een Duits milieu van handarbeiders, dat aan het einde van de 19e eeuw op het eerste oog zou kunnen doen denken aan een ander herenhuis in Stralsund, het ouderlijk huis van Philip Otto Runge.

Voor zover bekend bleef het geluk niet aan alles trouw, in dat liefdevolle en harmonische ouderlijke huis. Van de beide broers van Bry verdween er een spoorloos in de Eerste Wereldoorlog, de jongste stierf aan een hartaanval op het ogenblik dat hij door de Gestapo gearresteerd werd. De beschermende, warme omarming van het huiselijke milieu was voor Bry in het bijzonder noodzakelijk, omdat al snel na zijn geboorte ontdekt werd, dat zijn linker lichaamshelft niet goed reageerde. Links bleef hij gedeeltelijk verlamd en trok met die kant. Toch hinkte hij eigenlijk niet, maar zijn loop werd beschreven als “een vrolijk zwaaien van de verlamde kant.” Omdat de verlamming zich ook uitstreekte tot linkeroog en onderlip, maakte hij op mensen die kennis met hem maakten, niet meteen een intelligente indruk.

In een dergelijk geval bestaat of de mogelijkheid van een minderwaardigheidsgevoel, dat zich in een ingewikkelde neurose kan verbergen; of er blijft voor de betrokkene een positief compromis over: het besef dat er grotere eisen gesteld moeten worden aan ziel, intellect en lichaam en een daaruit voortvloeiende meer dan gemiddelde prestatie. Bry is die weg gegaan. Hij was niet alleen de beste leerling van het, zoals in de meeste Oost- en Noordzeesteden met zijn oude tradities bijzonder veeleisende humanistische gymnasium, maar hij streed ook in een koppig verzet voor lichamelijke gelijkberechtiging. Zonder acht te slaan op zijn beperking nam hij deel aan vechtpartijen op school en daaraan weet zijn moeder het feit dat hij een tijdlang steeds weer met schaafwonden blauwe plekken thuis kwam. De elfjarige had stiekem alleen leren fietsen, tot hij triomfantelijk langs de etalage van de winkel van zijn vader voorbij kon fietsen. Ook liet hij zich er door zijn lichamelijke handicap niet van weerhouden om, zoals elke normale jongeman destijds, er ook een keer op uit te gaan en wel als zestienjarige, met door bijlessen stiekem verdiend geld, naar Brussel en Parijs. In 1911 begint hij met zijn studie, eerst in Berlijn en Leipzig; beslissend werden echter de latere semesters in München en

Heidelberg. Net tijdens het begin van zijn universitaire studie komen zijn ouders in een zakelijke crisis terecht. Bry, die geschiedenis, economie, rechten, germanistiek, theaterwetenschappen en natuurlijk filosofie studeert, is op zichzelf aangewezen. Hij doet dat als toneelcriticus en schrijver van filmscenario's. Zodoende komt hij terecht in een milieu dat het ander uiterste is van de sfeer van zijn ouderlijke huis. Het is de tijd van de stomme film, die voorbij elke burgerlijke ernst en waardering, en zelfs de horizon van de kunst ligt.

Met de intense voor hem kenmerkende nieuwsgierigheid, werkt Bry, die al als gymnasiast bezeten is van literatuur en toneel, zich binnen in dat toch vreemde milieu. Een natuurlijk niet meer te verifiëren legende verhaalt dat hij behoort heeft tot de gunstelingen van de toenmalige ster van de Duitse filmwereld, de intelligente en sympathieke Deense Asta Nielsen. Asta Nielsen vertegenwoordigde het demonische; het is dus begrijpelijk dat Bry voor de andere, de blonde partij van de jonge Duitse film, Henny Porten, waar hij eveneens kennis had gemaakt, minder waardering kon opbrengen. Toch moest deze actrice, die later getroffen werd door een zo tragisch lot en door de trouw aan haar joodse man vanuit pracht en rijkdom neerzank in armoede en onbekendheid, voor hem destijds de belichaming hebben geleken van wat hij al hartstochtelijk begon af te wijzen: het kleinburgerlijke, sentimentele, het "nationale" in de betekenis van bekrompen, zelfs als "Koningin Luise," in welke rol zij destijds triomfen vierde. De belangrijkste gebeurtenis voor Bry als mens in zijn Berlijnse tijd, was echter de vriendschap met de dichter Klabund, die met Bry hetzelfde lot zou delen, een vriendschap die later in München hernieuwd en bekrachtigd werd.

Van de academische leraren van Bry lijken, in verband met zijn ontwikkeling, op de eerste plaats Dessoir en Simmel van belang: beiden filosoof, die zich bij voorkeur bewogen buiten het kader van de door Bry in de inleiding van "Verkapte Religies" op een ironisch manier met respect geschetste begripstechnische filosofie van die tijd. Dessoir hield zich bezig met occultisme en schreef een van de beste boeken over de kunst der retorica, misschien het enige in aanmerking komende in het Duits; Simmel die sterk sociologisch gericht was en zich bezighield met levensverschijnselen, ontwierp niet alleen een filosofie van het geld, maar ook van andere dingen en apparaten, die hij in hun rechtstreekse filosofische samenhang aanpakte.

Het is aannemelijk dat Bry juist in de richting van het uitwerken van zijn karakteristieke, ongebonden en vrijmoedige manier van uitdrukken, door deze beide mannen beïnvloed is. Veel zekerder lijkt dat echter het geval bij de leraren in Heidelberg, de kunsthistoricus Gothein, de econoom Lederer en de docenten volkeren- en staatsrecht Thoma en Fleiner. Hier gaat het echter niet zozeer om de uitingsvorm, maar om de grondige opbouw van een kennisbasis, van waaruit de latere polemieken van Bry en zijn theoretisch vastleggen van de tijdverschijnselen — en niet die alleen —, zouden oprijzen. De combinatie van de Zwitserse staatsrechtkundige Fleiner en humaniteit, theoretische helderheid en consequent vrijheidsdenken, en het nauwgezette, zij het ook wat saaie, eveneens door de geest der humaniteit gedragen theoretische werk van Thomas, zijn wat dat betreft niet minder van belang dan het brede cultuurhistorische overzicht van Eberhard Gothein: hij behoort tot de eersten die, geheel op de manier die Bry later op zijn zo geheel eigen manier zou ontwikkelen, verbanden zag tussen religieuze, psychische en sociologische verschijnselen, of het nu ging om de burgerij van Napels tijdens de renaissance of de poging van de jezuiten om bij de 17^e-eeuwse indiaanse bevolking in Paraguay de "staat" van Plato te verwezenlijken. Gothein had al de miskende en onterecht als curiositeitenverzameling opgevatte cultuurhistorie over de tussenstadia getild van haar beschamende betekenis als "cultuursociologie," naar een echte cultuurfilosofie, die gebruik maakt van geestes- en godsdiensthistorische, sociologische en psychologische methoden om cultuurverschijnselen uit verleden en heden te beschrijven en te begrijpen.

"Verkapte Religies" is een uitvloeisel van die werkwijze, maar zo subtiel naar voren gebracht en ingeweven in zijn eigen stijl en zo bepaald door de hartstocht voor een vrijwel altijd billijke polemieken, dat dat — zoals het ook moet — niet meer zichtbaar is. Het zou een slechte kunstenaar zijn, die zijn gereedschap in het voltooide werk zou laten zitten. Toch moet gewezen worden op deze wetenschappelijke achtergrond van Bry, omdat anders gemakkelijk de indruk ontstaat, dat het hier alleen maar gaat om iets dat met talent geïmproviseerd is. Bry behoorde namelijk, afgezien van de

specifieke genialiteit van zijn blik, tot de gelukkig ook in Duitsland niet zo zeldzame schrijvers, die hun geworteld zijn in de universiteit, onmerkbaar — zoals dat bij wortels betaamt — als publicist vruchten laat dragen.

Toch moeten de banden met voornoemde leraren ook weer niet overschat worden. In de manier van kijken en onderzoeken stond Bry — waarop nog teruggekomen moet worden — veel dichter bij een andere stroming, namelijk die van de toenmalige Zuidwestduitse sociologie en geestesgeschiedenis. Het is inderdaad opvallend dat noch in Heidelberg, noch in München onder zijn leraren de naam Max Weber voorkomt. Mogelijk was hier sprake van instinctieve schroom voor een te grote nabijheid. Beiden ware van nature vechters, vechters tegen hun eigen tijdsgewricht bij een hartstochtelijke aanvaarding van de grote vormingsmogelijkheden van datzelfde heden, hoezeer ook de zwaarmoedige en op ascetisch bepalen gerichte Max Weber zich onderscheidde van de kibbelende, stormachtige uitingsvorm van Bry en de daarop volgende frontale aanval.

Niet minder kenmerkend voor Bry lijkt echter, dat hij ook contact zocht met Lederer, de theoretisch econoom en Altmann, de financiële wetenschapper. Het was — zoals iedereen, die dat nog heeft meegemaakt, kan bevestigen — een, in haar synthese van begripsmatige nauwgezetheid en theoretische uitwerking van het economische feitenmateriaal, zeer hoogstaande school; daarbij kwam dat Bry in Lederer kennis maakte met een van de belangrijkste menselijke vertegenwoordigers van het toenmalige revisionistische Marxisme. De keuze voor de financiële wetenschapper wijst echter ook nog op iets anders, namelijk op het, bij alle toewijding aan religieuze, culturele en literaire vraagstukken, grote zakelijke talent van Bry.

Aanvankelijk was er daarom ook geen sprake van dat Bry zijn scherpzinnige inzichten in eigen publicaties zou vertolken. Zijn, onder auspiciën van Gothein tot stand gebrachte, proefschrift over boekenseries bij Duitse uitgeverijen, toonde eens temeer de richting aan die hij bij zijn werk zou inslaan: het uitgeversvak, eerst onder vreemde en daarna onder eigen regie. Het schijnt dat Bry destijds voor ogen had de, in het tweede decennium van de eeuw net in zwang gekomen, maar nog zeer moeizaam opgebouwde boekenseries, uit te bouwen in de richting van de tegenwoordige pocketboeken. In ieder geval bleek hij bij Friedrich Andreas Perthes, waar hij in 1915 afdelingschef van de uitgeverij werd, met zijn voorstellen zeer succesvol. In het van twijfel vrije nationale enthousiasme, waarin destijds iedereen leefde, begon hij met het idee van “oorlogsromans,” in de trant van de kruiser “Möwe” of de vliegenier Boelcke.

Door de enorme oplagen van die boeken werd de aandacht van Ullstein op Bry gericht. Met de gebruikelijke gulheid van die uitgeverij, werd hem het voorstel gedaan om een aparte afdeling van de uitgeverij op te richten, die echter zelfstandig zou zijn en zelfs zijn naam als uitgever zou dragen. Al had Bry in zijn toenmalige werkkring een voor zijn leeftijd van vierentwintig jaar aanzienlijk inkomen bereikt, toch was dat aanbod zeer verleidelijk. Na enig aarzelen sloeg Bry het af. Het was juist de omvang van het project, de oncontroleerbare overmacht van grote hulpmiddelen, waar hij in thuis moest raken, die hem volgens zijn eigen verklaring afschrokken en weerhielden; in werkelijkheid was het vast een instinct dat hem ervoor waarschuwde zich niet vast te leggen, waardoor zijn eigen latere productiviteit onmogelijk geworden zou zijn.

Tegen het einde van zijn werkzaamheden bij Perthes, vond er een lichamelijke ramp plaats, die geen enkel verband hield met zijn werk aldaar, maar mogelijk wel deel uitmaakte van de oorzaak van zijn voortijdig overlijden. Tijdens de revolutie van 1918 probeerden links-radicalen de uitgeverij te bestormen en de drukpersen te vernielen. De medewerkers van de uitgeverij smeekten Bry, die met hoge koorts ten gevolge van een pleuritis en longontsteking in bed lag, tegen de aanvallers op te treden, en het lukte hem de vernieling van de uitgeverij te voorkomen, met de belofte dat hij die avond naar de bijeenkomst van de communisten zou komen om zich te verantwoorden. Hij deed dat ook en met succes, maar kreeg echter zo'n grote terugval, dat men het virulent worden van zijn tuberculose in zijn toch al verzwakte lichaam, tot dit tijdstip terugvoerde. Van toen af aan, tot zijn dood in Davos, was hij eigenlijk nooit meer koortsvrij.

Des te intensiever pulseerde nu zijn intellectuele energie, die in praktijk gebracht wilde worden, eerst in door hem zelf verkeerd begrepen vorm van het uitgeverijvak. In 1919 verliet Bry de uitgeverij Perthes, om daar nog eenmaal korte tijd terug te keren als adviseur. Daarna richtte hij in München de uitgeverij “Heimkehr” op.

De naam die bij de oprichting aan de uitgeverij werd gegeven kondigt al de teneur aan, die later in “Verkapte Religies” tot uitdrukking zou komen. Zij moest ten dienste staan van de terugkeer naar de waarden van een gelouterd conservatisme; niet zonder de overvloed die gelijktijdig op het artistieke vlak tot uitdrukking kwam in de plotselinge opkomst van het op zich al oudere expressionisme. De uitgeverij Heimkehr onderging het lot van de ontelbare nieuwe initiatieven in de eerste helft van de jaren twintig (en vervolgens opnieuw in de jaren 1845 en 1946): ze smolt meer weg, dan dat ze instortte, aan het in die tijd gebruikelijke idealisme van de ene compagnon en onmogelijke eisen van de andere en aan onzekerheid, onredelijkheid en fantastische winstverwachtingen van de medewerkers. Toen dat zichtbaar werd, droeg Bry de uitgeverij over aan zijn compagnon en kreeg daardoor tijd voor zijn eigenlijke werk.

Voordien had echter in het leven van de zieke, steeds bedreigde, van kinds af aan naar gangbare begrippen invalide Bry, een wonder plaats gevonden. Er was een mooie, jonge en geestelijk ontwikkelde vrouw, en daarbij niet onbemiddeld — ook dat behoort tot het sprookje — op zijn pad gekomen, die vanaf die tijd tot aan het overlijden van Bry, en in het onderhouden van zijn nagedachtenis nog nadien, echtgenote, metgezellin, verzorgster en begrijpende vriendin is geweest en gebleven, waarbij ze Bry steeds nieuwe mogelijkheden bood, niet alleen om ongestoord te werken, maar ook door in een altijd gastvrij huis het middelpunt te zijn van een kring van intellectuele en kunstminnende vrienden.

III

Toen wij uit Mexico het eerste bericht kregen over “Verkapte Religies,” had dat eigenlijk een bepaalde bijmaak, omdat paradoxaal genoeg juist Zuid-Amerika de reden was dat “Verkapte Religies” geschreven kon worden en dan ook nog in zo’n rust, waardoor het in staat was een toonbeeld van polemiek te worden. Tot de beste vrienden, die Bry tijdens zijn studententijd in Heidelberg opdeed, behoorde de zoon en latere opvolger van de eigenaar van de grootste Duitse krant “aan de overkant,” het liberaal georiënteerde “Argentijnse Dagblad” in Buenos Aires. Die vriend, Alemann, greep enthousiast de gelegenheid aan om Bry in zijn krant regelmatig verslag te laten doen van de politieke en culturele wederwaardigheden in het toenmalige Duitsland. Het op zich niet hoge, maar in dollars uitbetaalde honorarium stelde de verlamde en inmiddels ongeneeslijk zieke Bry in staat de inflatie het hoofd te bieden en bovendien collegae, die dat geluk niet hadden, gastvrij bij te staan. Beroemd waren de ’s middags gehouden koffiekranjsjes in de villa in [Pasing](#), waar de arriverende gasten meteen verwelkomd werden door de geur van het vruchtengebak, dat stond af te koelen op de balustrade van de galerij.

Als men zich een voorstelling wil maken van de manier waarop Bry destijds in München werkzaam was, kan men het beste afgaan op een door Hans Brandenburg vertelde herinnering, namelijk hoe hij in de oude boekhandel Lehmkuhl in de Leopoldstraße op een keer een roodfluwelen gordijn wegschoof, dat de toegang verborg naar een achterkamer, waarin juist op dat moment Thomas Mann, Heinrich Mann, Hans Carossa en Hans Brandenburg bijeen waren. De ontvangst was aanvankelijk helemaal niet vriendelijk. Bry, die zich nog door geen enkele literaire prestatie had bewezen, al was hij wel bekend geworden als medewerker aan “Hochland,” het “Deutsche Volkstum” sociaal-democratische “Münchner Post,” verscheen als indringer en vanwege zijn manier van doen als spotter. De verteller schetst echter vervolgens hoe dat veranderde, hoe de aanwezige beroemde mannen toch een bepaalde superioriteit, een merkwaardige ingetogenheid voelden bij deze verlamde man met zijn opvallende loop. Bry kon van zijn kant bij deze gelegenheid de vertegenwoordigers van een aantal “verkapte religies” gadeslaan, in Heinrich Mann het in een romantische vorm opdrijven van de

politiek-sociale revolutie tot een verplichtend geloof in de mensheid; in de naar Beieren uitgeweken Noord-Duitsler, Hans Brandenburg, de verheerlijking van het Zuid-Duitse leven en levensgenietingen, ter wille van henzelf en in de ongetwijfeld eerbiedwaardige Hans Carossa toch ook weer de verborgen religie van het omvormen van alle dingen tot stilte en harmonie, zelfs onder protest van hun noodkreten en tranen. Alleen Thomas Mann had niet ingedeeld kunnen worden in de door Bry ontdekte categorie.

Maar Bry was Pasing en niet [Schwabing](#), en dat heel bewust. Hij hield van het zich afzijdig houden van het politieke en intellectuele gedoe, dat in Schwabing zijn hoogtepunt bereikte, of van dat noodlottige ene voorval tussen Schwabing en de binnenstad bij de [Feldherrnhalle](#), en hield ook van de volkse manieren, die deze voorstad, destijds nog geen eigenlijke voorstad, maar een plaats op zich, bewaarde. Maar er waren ook twee Pasingen, waartussen hij zijn keuze maakte; het Pasing van de “tuinstad,” die was blijven steken in de vorm van een reformbeweging uit de tijd van keizer Wilhelm II, en het oude Pasing, het dorp met het nog onvervalste, maar steeds stadser wordende volkse karakter. In een van zijn verslagen naar Argentinië schetst Bry een indringend beeld van de “tuinstad:” gezinnen die vroeger ooit betere tijden hadden gekend, wrok koesterden over de huidige tijd en af en toe nog een aandeel verkochten, wat zich meteen uitte in een toename van de inkopen bij de plaatselijke kruidenierswinkel in de straat; de nieuwe inflatierijken, die het abusievelijk nog als netjes beschouwden om naar deze tuinstad te verhuizen en de door de inflatie verloederden en verhongereerden.

Bry verkoos na meerdere jaren doorgebracht te hebben in de “tuinstad” voor het andere Pasing; hij hield van het leven zonder het rumoer van de straten en het kabaal van de cafés van de voorstad. Hij vond het ook belangrijk over zoveel mogelijk op de hoogte gesteld te worden, van wat er in deze gemeenschap voorviel: toen hij zieker werd, behoorde het tot het begin van zijn noodgedwongen in bed doorgebrachte ochtend, nog voor hij naar de schrijfplank greep, dat hij zich tijdens het ontbijt door zijn oude trouwe werkster de nieuwtjes van Pasing liet vertellen, en de opmerkingen van de zelf dapper tegen ellende en ziekte vechtende vertelster een vriendelijk weerwoord te geven. Het was een afspiegeling van het wereldgebeuren in het klein, waarvan hij de bewuste bewegingen en nog meer de onbewuste inkapsels in het groot zelf probeerde te overdenken.

Dat bleek uit zijn uitgebreide dagelijkse schrijfactiviteiten, die van begin 1921 tot 1926 vierhonderd artikelen opleverden. Door de dag in gang gezet, duikt als hij die beschrijft echter ook in de kortste feuilletons steeds de achtergrond van de tijd op, die bij die dag behoorde. Het zijn stukken, die alleen al door de afstand tussen Europa en Argentinië, samenvattingen moesten zijn, maar dat ook vanuit een innerlijke behoefte waren. Bry was op een eigenzinnige en positieve manier Duits, als hij zich ertegen verzette ook het kleinste detail, de toevallig opgeraapte kiezelsteen of een vluchtige indruk over een toneelstuk, anders te zien dan in verband met het geheel.

Dezelfde periode waarin Bry's journalistieke werkzaamheden vallen, is door Thomas Mann in de desbetreffende hoofdstukken van zijn Dr. Faustus zo meesterlijk geschetst en beschreven, dat het overbodig is deze achtergrond van Bry's toenmalige werkzaamheden nogmaals te uit de doeken te doen: dit mengsel van ongeschokte volkskracht en politieke aspiraties, dat een verbond aanging met het Beierse streven naar een onafhankelijke staat, van allerlei “wereldbeschouwingen” en vermeende “vernieuwingen,” in contrast met een zogenaamde realistische plaatselijke politiek, van actief intellectueel optreden en bekrompen verzet tegen de “schrijvers,” van spelen met de dictatuur, macht van het onrecht, zowel tijdens staatsgrepen als in bruut gevoerde processen, van separatisme, dat lonkte naar een verbond Parijs-München-Wenen en een vermeend conservatief humanisme, dat de mogelijkheden die republiek en democratie verschafften niet begreep, niet aangreep en daardoor wegbereider van misdaad en onmens werd.

Men zou dus kunnen zeggen dat alleen al de titels en ondertitels van de artikelen van Bry te lezen zijn als een parafraze, een variant van de beschrijvingen van Thomas Mann, of ook dat de gecondenseerde samenvatting van de door de Lübecker geschetste beelden als het ware een concentratie is van het materiaal dat de man uit Pommeren in zijn eentje met een steeds nieuwe, hartstochtelijke

belangstelling beleefde. Met name in de, als “Münchener volksprenten” aangeduide, verslagen komt de zonderlinge mengeling van liefde en irritatie tot uiting, die vast iedere zich daar gevestigde intellectueel voor de stad in haar toenmalige toestand voelde, voor het geheel van onlosmakelijke bekoring en dwaasheid, van anti-geest en carnaval, van goedmoedige grofheid en plotseling vervallen in emotionele zelfverheffing.

Het is echter ook de basis waarop het nationaalsocialisme ontkiemde. De scherpzinnigheid waarmee Bry wijst op de kritieke of explosieve punten is verbazingwekkend: bijvoorbeeld op de tegenstrijdigheid tussen demonstratief nationalisme en separatisme, dat een einde maakt aan de echte eenheid van de natie, of op de betekenis van de meningsverschillen tussen twee karakters, zoals tussen [kardinaal Faulhaber](#) en Adenauer, van wie destijds niemand de latere belangrijke rol kon vermoeden.

Hij loopt vooruit op de problematiek van het economische beleid van Keynes, dat aanvankelijk zo rampzalig, maar later door vrijwel alle staten ter wereld ingevoerd zou worden; hij heeft als een van de eersten de moed “nationale” tussen aanhalingstekens te plaatsen, wat de zogenaamde “vaderlanders” van destijds hem met wilde haat betaald zetten.

Zijn voor gevoel gaat zover, dat hij toen al op die tijd en wat daarin stond te gebeuren het begrip “ontketende Wodan” plakte, een formulering die C.G. Jung of Stanley Baldwin zelf pas tien jaar later bedenken. Op dezelfde manier waarop hij vanuit zijn geestes- en cultuurhistorische scholing tegen Spengler polemiseert, waartoe destijds een grote innerlijke onafhankelijkheid nodig was, waarop hij bij het [Fechenbach-proces](#) de geïnstitutionaliseerde heerschappij van het onrecht voorziet, waarschuwt hij de conservatieve nationalistische Duitsers van die tijd, bijvoorbeeld Gottfried Traub en Cossmann, de uitgever van de “Süddeutschen Monatshefte” — een van de niet weinige joodse rechts-intellectuelen uit die toenmalige periode — voor de ondergang die zij voor zelf voorbereiden.

Diezelfde scherpe blik is aan het werk als Bry tijdelijk naar zijn geboortestreek terugkeert en de verhoudingen in Pommeren analyseert: het spook van de “staatsbond,” de mengeling van het onbeschaamdste materiële eigenbelang en het onbestemde gevoel “recht en orde” weer te moeten herstellen in een “nationale staat,” het ongewijzigde van het grootgrondbezit, kortom alles, wat hij samenvat onder de kop “roggemonarchie.”

Daarnaast de belangstelling voor het bijzondere: voor Ludwig Thoma; voor onbekende dichters zoals Arnold Ulitz of Ludwig Hardt, voor het Münchener marionettentheater of voor zijn oude liefde, de stomme film, reden waarom hij het in memoriam schrijft voor een van de beminnelijkste figuren uit de filmgeschiedenis, de Franse acteur Max Lindner. Opvallend is verder zijn aanval op en belangstelling voor techniek, en wel voor alles, voor zover het in verband staat met de elementen. Bry doet uitgebreid onderzoek naar de Beierse waterhuishouding; hij schetst een beeld van de toepassing van de nieuwe, destijds nog heel nieuwe energie, witte steenkool; daarnaast maakt hij zich zorgen om het behoud van het water zelf — een destijds belachelijk gemaakte eigenaardigheid van natuurbeschermers, tegenwoordig een kwestie van overleven.

Als wij de tegenwoordig zo verbreide gewoonte volgen om zo mogelijk alles in statistieken onder te brengen, dan blijkt uit een overzicht van de werkzaamheden van Bry in de jaren 1921 – 1926 een ongeëvenaard hoog aantal artikelen in het jaar 1923. Iemand die niet op de hoogte is van de context, zou alleen al daaruit concluderen dat dat jaar op een of andere manier bijzonder was. En dat was ook het geval. Het was het jaar waarin Hitler naar de macht greep, waarvan en van de daaropvolgende processen Bry de betekenis volledig begreep en een verslag daarvan overzee stuurde. Het bleef echter niet bij een analyse. Zoals menig intellectueel of gedemobiliseerde officier koesterde Bry de verwachting dat de schok van de mislukte staatsgreep zou moeten leiden tot het vervangen van Hitler en een crisis, die positieve krachten in staat zou stellen zich meester te maken van de partij en haar persorganen, om daar een hulpmiddel van te maken voor het opbouwen van het nationale — dit keer echter zonder aanhalingstekens. Bry was op de hoogte van de poging van “volkse fantasten,” die door Hitler terugblikkend er meerdere keren van beschuldigd werden, dat ze juist in de periode van verwarring geprobeerd hadden zich meester te maken van de “Völkische Beobachter.” Al die vroegere

of latere, vanuit steeds andere richtingen ondernomen pogingen om de “beweging” te hervormen en te splijten of van buitenaf te beheersen, om haar voor andere doeleinden in te zetten, mislukten. Men wist niet met wie men te maken had: een buitenmenselijke honger naar macht, die onafwendbaar op verwerkelijking uit was, zelfs tegen de al ervaren de prijs van uiteindelijke zelfvernietiging. Bry voorvoelde het. Toch gaf hij zich begrijpelijk over aan de hoop, dat de “beweging” in haar eigenlijke eerste opwelling al uitgedoofd was of in ieder geval spoedig zou uitdoven. Het is zeer onwaarschijnlijk dat Bry, als hij in 1933 nog geleefd had en ook nog in Duitsland, de vergelding voor zijn onbarmhartige kritiek ontlopen was.

Waarvandaan moet de informatie over Bry’s eigenlijke instelling anders gehaald worden dan uit de opsomming van zijn dagelijkse werkzaamheden: uit de artikelen die hij publiceerde in zover uiteenlopende bladen als het katholieke “Hochland” en de “Christliche Welt,” het eigen tijdschrift van de uitgeverij “Verkapte Religies,” of het socialistische “Münchner Post.” De merkwaardigste en sympathiekste indruk maken hier zijn artikelen over Shaw en Chesterton, die in “Hochland” verschenen. Carl Christian Bry is misschien wel de enige en in ieder geval de enige schrijver, die er in geslaagd is “G.B.S” en “G.K.Ch” tegelijkertijd naar waarde te schatten. In het Engeland van hun tijd was namelijk het tegenover elkaar stellen van de beide lettercombinaties het symbool van de strijd tussen het moderne of vermeende moderne en het conservatieve of vermeende conservatieve, een formule die een, boven de beide persoonlijkheden uitstijgend, gevecht aangaf.

Zijn gelijktijdige en even grote voorliefde voor beide denkers en dichters, die elkaar bestreden met een felheid, die vooral bij Chesterton af en toe de grenzen van het betamelijke overschreed, vloeiende echter niet voort uit de waardering van hun esthetische of formele bekwaamheid, die hij bij beiden aantrof. Het was eerder het vermoeden dat beiden wel eens een gemeenschappelijk onderwerp, een gemeenschappelijke wens zouden kunnen hebben.

Het is de moeite waard de geschiedenis te schetsen van de invloed die beide Engelse schrijvers de afgelopen decennia hebben uitgeoefend. Het soevereine standpunt van Bry wordt dan des te duidelijker. Toen Shaw zich op het hoogtepunt van zijn roem bevond, gold hij als vertegenwoordiger van de rationele afschaffing van de algemeen aanvaarde vormen van de victoriaanse groeps Moraal, als hervormer, als “socialist” in het algemeen, zij het ook in een zeer algemene zin. G. K. Chesterton leek daarentegen de vermakelijke reactionair, de ridderlijke en daardoor imponerende vertegenwoordiger van op zich achterhaalde standpunten. In Engeland veranderde dat beeld al tijdens de oorlog van 1939-1945, waarop die op het vasteland kort daarop aansloot. Shaw daalde, Chesterton steeg. Hij dook op als profeet, als voortijdige aanklager van de eveneens geëxplodeerde kwalen van de tijd, de ideologieën en intellectuele barbarismen. Shaw stak daartegenover bleekjes af, zijn hervormingsdrang was achterhaald, terwijl datgene waartegen hij gepolemiseerd had, weggezonden leek. Daarop volgde weer een ommekeer. Het reactionaire, toekomstloze, de vraagstukken van de tijd niet echt beantwoordende bij Chesterton kon op den duur niet onopgemerkt blijven.

Het was echter alleen maar een re-actie, een tegenstrijdigheid, die van haar onderwerp leefde — een gevaar waarin Bry zich nooit heeft begeven. Aan de andere kant begon juist na het opdrogen van de bestaande verhoudingen bij Shaw weer het dichtelijke tevoorschijn te komen; er doken briefwisselingen op van de meest uiteenlopende soort en kleur, waarin zich het persoonlijke leven en streven van de ogenschijnlijk koele, puriteinse spotter juist ook in het erotische en religieuze openbaarde. Er werd iets zichtbaar dat boven de tijd uitging en meer nog, een verband met het voortdurende, zo niet de eeuwigheid.

Het verbazingwekkende bij Bry’s interpretatie van Shaw is, dat hij op deze keerpunten, Chesterton meegerekend, in zijn interpretatie vooruitgelopen is. Nog verbazingwekkender is dat hij, dwars door het verschil in land, herkomst en religie heen, de Ierse protestant Shaw een plaats gaf, waar vast niemand anders hem gezocht zou hebben, namelijk naast de theologie van Barth en Gogarten.

Op dezelfde manier waarop die theologie, volgens Bry, de geheel onafhankelijke, buitenwereldlijke God verkondigt, waarop in wezen geen enkele kerk, staat of theologie zich kan beroepen, denkt Shaw

dat ook of gaat heimelijk toch uit van een Godsvoorstelling, die tegenover het hele mensengedoe wat popperig overkomt, wat dus een voorwaarde voor de satiricus is. Zoals dat ook volgens de basisopvatting van de dialectische theologie is, vloeit echter vervolgens uit deze verwijdering het onverwachte, “verticale” binnendringen voort in de mens, levert een verschijning op als die van het “meisje Johanna.” (vert.: Jeanne d’Arc) Daarom moeten wij onze instemming betuigen met Karl August Meissinger, als hij Bry’s beknopte essay de meest begripvolle interpretatie van Shaw vindt.

Het vermogen om de directe omgeving te doorzien, voor het weergeven van de visuele en menselijke indrukken van de plaats waar hij zich bevond, heeft Bry tot het einde toe niet verlaten. Een paar weken vóór zijn dood in Davos, op 9 februari 1926, schetst hij nog geestige, maar ook misnoegde beelden van het ziekendorp en van de eigenaardige mentaliteit van haar bewoners, die hij zoveel minder romantisch vindt dan Thomas Mann dat zo overdreven deed in zijn “Toverberg.” Hier ontmoet hij nog eenmaal zijn oude vriend en lotgenoot Klabund, van wie werk en lotgevallen zo merkwaardig parallel lopen aan de zijne. Beiden genoten een kortstondige, bijna plotselinge roem, maar vervolgens begon voor hen het lot van het anonieme verder leven, voor Klabund door zijn tot volksliederen geworden gezangen, voor Bry door de reeks van beelden en prikkels, die hij introduceerde en zeker niet alleen het begrip “verkapte religies,” dat verder werkte, zonder dat men daar de oorsprong nog van kende.

Klabund, die Bry nog een korte tijd overleefde, heeft aan de eerder overledene een van zijn mooiste, — vergeleken met zijn andere, — het, de klassieken evenarende, gedicht gewijd. Het is in maart 1926 gepubliceerd in het “Berliner Tagblatt.”

BIJ DE DOOD VAN EEN VRIEND

Ter nagedachtenis aan Carl Christian Bry

Zo ga jij weg, zo sterf je weg
Jouw voeten, die gisteren nog de aarde beliepen
zweven vandaag omhoog naar het firmament.
Geen vleugels ontspruiten aan je heupen,
en plotseling
zwermen aan de hemel
vlammende engelen, vurige duivels.
Jij, vriend,
omhooggerukt naar stormen
en elementen
gedragen door een gouden wolken schild:
reeds schrijd je je over een voorjaarsweide
en plukt verheugd de eeuwige gedachten,
jou liefdevol vertrouwd,
als bloemen.
O werp,
ach, een bloem,
sneeuwkllokje,
crocus,
omlaag naar mij op de kale, vale,
winterse aarde.

KLABUND

Tot de verleidingen van een inleidend portret, zoals dat hier geschetst probeert te worden, behoort onvermijdelijk het beschrijven van de inhoud van de ingeleide tekst zelf. Dat is niet onze opzet; integendeel: voorkomen moet worden dat niemand zich niet zelf op de hoogte stelt van de stellingen en standpunten van Bry, die hij opschreef met de “aangename natuurlijkheid,” — die al op zijn eindexamendiploma vermeld werd — en de vreugde over het bestendige karakter van zijn basisprincipes zelf te ervaren. Nog minder moet verhinderd, veeleer aangespoord worden volgens deze principes, de vraag te stellen naar “verkapte religies” in de huidige tijd. Daarbij zou onder andere onderzocht kunnen worden, of bepaalde verschijnselen op dit moment de naam “verkapte religie” echt verdienen, bijvoorbeeld het toepassen van wiskundige methodes op plekken, waar ze niet thuishoren, zoals in biologie, psychologie en filosofie of in het triomfantelijke verheerlijken van de a-causaliteit, of het nu alleen maar modieus is of hoogstens om een cultus gaat.

Het is echter nog steeds noodzakelijk om op zijn minst bij benadering te schetsen in welk groot geesteshistorisch verband of nabijheid Bry’s positie zich bevindt. Daarbij moet eerst bedacht worden wat de definitie van een “verkapte religie” eigenlijk is. Het is niet zozeer dat het religies zijn, maar dat ze zich er niet bewust van zijn, dat ze zich in hun religieuze aandrang voor zichzelf verhullen en versluieren en zich in een gewaad van een wetenschap, waardering of wilsinstelling verstoppen. Hier komen parallellen voor de dag, maar dan ook alleen maar parallellen, met de bijdragen van de al vermelde groep van de geestes- en cultuurhistorici, die door namen Max Weber en Ernst Troeltsch gekenmerkt wordt. Hun bijdrage bestond erin dat ze de onzichtbare, onopgemerkte en volledig onbewuste rol van theologische opvattingen, bijvoorbeeld het predestinatiegeloof, probeerden aan te tonen bij het ontstaan van de moderne maatschappij en economie, een streven dat zich aanvankelijk richtte op het protestante deel van Amerika, maar vervolgens door Franz Xavier Kraus en Bernhard Groethuysen ook uitgebreid werd tot katholieke streken.

Deze onderzoeksrichting viel gelijktijdig met de werkzaamheden van Bry of nog iets eerder. Vanzelfsprekend ging het daarbij eigenlijk niet om “verkapte religies” of in ieder geval maar deels. Want van de bewust meer bekende en geloofde religie wordt alleen een deel “verkapt,” dat vervolgens wegzinkt in het onbewuste en uitgerekend daardoor een krachtige dynamische drijfveer wordt, die dan juist dingen voortbrengt, die op een vreemdsoortige manier strijdig zijn met de kennelijke inhoud van de meer bekende religies, zoals de puriteinse ascese van het calvinisme met de mede daardoor teweeggebrachte groei van de kapitalistische economie. De parallel met Bry ligt in het feit dat hij en voornoemde onderzoekers zich geesteshistorisch gezien in dezelfde richting bewogen en dezelfde invalshoek hadden. Men zou dat kunnen definiëren als de “methode van de theologische reductie.” Terwijl de 19^e eeuw erin uitmuntte het geestelijke en in het bijzonder het religieuze terug te willen voeren tot het materiële, op iets fysiologisch, biologisch of economisch, op nut, voordeel, op drift en bedrog, begon de 20^e eeuw erin te slagen ook naar theologisch bepaalde basisstructuren te zoeken voor ogenschijnlijk louter nuttigheidsstructuren in staat, economie, maatschappij, persoonlijke instelling en psychologie. Het kenmerkt de hele kracht van de omslag en de lengte van de afgelegde weg, als tegenwoordig gesproken kan worden over de “crypto-theologie van het marxisme” en dat een erkend onderzoeksobject is.

Bry was en is een van de voorvechters van die omslag. Wat vanuit zijn bijzondere positie en ontdekking verder nog aan vragen en overwegingen voortkomt, kan hier slechts aangestipt worden. Op de eerste plaats zou het erom moeten gaan, om zijn beoordelingscategorieën voort te zetten voor de tweede helft van de 20^e eeuw. Daarbij blijkt bij het eerste totaaloverzicht in het algemeen een opvallende afname van het aantal “verkapte religies” — met uitzondering van het marxisme. In het licht van de begrippen van Bry schijnt het zo te zijn, dat de “open” religies hoofdzakelijk op moeten boksen tegen deze enige grote, wereldwijd geworden verkapte religie. Bry heeft niet de verhoudingsgewijs gemakkelijkste weg gekozen, die destijds al bewandeld werd door de protestante theologie zelf, namelijk het verschijnen van “verkapte religies,” zoals zovele kwalen en geestelijke afwijkingen, wijten aan het moderne cultuurprotestantisme. De vraag is veel eerder, hoe ze dwingt een historische vergelijking te maken: namelijk waarom “verkapte religies” alleen op christelijke grond ontstaan zijn en waarschijnlijk ook alleen maar daarop konden ontstaan. Men moet overigens niet de vergissing maken dat “verkapte religies” slechts iets is van de meest recente moderne tijd: de Franse

koningscultus in de 17^e en 18^e eeuw was in alle opzichten een “verkapte religie.” Hoe nauwgezet, indringend en onbevungen het denken van Bry was, blijkt al uit het feit dat hij ook rekening houdt met de mogelijkheid dat zelfs open religies “verkapt” gemaakt kunnen worden, bijvoorbeeld doordat in een dergelijke religie de cultus van haar instellingen uitgangspunt wordt voor een verkapping. Dat gaat dan wedijveren met de eigenlijke inhoud van de religie. Ook een verwijzing naar de stemmingen en verwachtingen, die enerzijds in verband gebracht worden met de naam Teilhard de Chardin en anderzijds Ernst Bloch, zouden hier naar voren gebracht moeten worden.

Toch is er bij hem wel sprake van moed, maar niet altijd van nauwgezetheid van de analyse. Als de andere verleiding van een biografisch portret is, de persoon, aan wie het gewijd is, hoe dan ook te prijzen en geen kwaad woord over hem te willen horen, dan moet gezegd worden, dat Bry vanzelfsprekend niet gevrijwaard was van overdrijving en dwaling. Zijn opmerkingen over de psychoanalyse zijn zo eenzijdig, dat ze een onjuist beeld geven; zijn steeds feller wordende aanklacht tegen Rudolf Steiner toont in toon en inhoud de grote afstand tot persoon en zaak.

Wat zijn stellingname ten opzichte van de psychoanalyse betreft, valt dat niet kwalijk te nemen, omdat hij die alleen in haar beginfase leerde kennen; Jung en Adler, die destijds al werkzaam waren, waren nog niet doorgedrongen tot het algemene bewustzijn. Ze zijn dat eigenlijk nog steeds niet. Wat men tegenwoordig in het algemeen onder psychoanalyse verstaat, namelijk een zoveel mogelijk onthullende, op het seksuele gerichte ontdekkingsmethode, is in wezen nog hetzelfde als veertig jaar geleden. Wat Bry zelf betreft is er sprake van een historische paradox, omdat hij uit zichzelf, met behulp van de methode van theologische reductie, de werkwijze ontwikkelde van een algemene analyse van collectieve verschijnselen, die vervolgens de latere dieptepsychologie op haar weg vond, van de ontdekking van het symbool- en mythebeladen “collectieve onbewuste” door C.G. Jung tot het commercieel ingestelde motivatieonderzoek van de Amerikaanse reclamepsychologie.

Verder zijn bij Bry de bestanddelen aanwezig van de projectie, niet als begrip, maar als erkend en beschreven verschijnsel: de overdracht van eigen, onopgeloste problemen op een “zaak,” iemand anders of ook meerdere personen, een “leider” of “volgelingen.” Wat Bry afzonderlijk beschrijft als het typische ontstaansproces van een “verkapte religie,” kan zonder meer ook beschreven worden in uitdrukkingen van zowel de individuele als collectieve psychologie, namelijk als fixatie van een ongerichte psychische energie op een geliefd object. Als begrip kan bij hem wel al de onbewuste intrapsychische “inflatie” aangetroffen worden.

Samengevat zou men “verkapte religies” dus ook kunnen definiëren als neurose van de religieuze drift van de mens, als wij deze op zich bedenkelijke uitdrukking hier een keer voor een moment als werkgereedschap willen gebruiken. Wat echter de nieuwe, diepgaandere opvatting van de oudere onderscheidt, is dat men niet langer de neurose zelf als ziekte beschouwt, die aangepakt en behandeld kan worden, maar slechts als symptoom, als teken van een gebeurtenis, waarin een misschien terecht streven schuilt naar genezing van een krenking, vervulling van het persoonlijke levensplan, verbreding van de algemene levenssfeer, waardoor zowel de uiterlijke als innerlijke uit het Ik zelf komende remmingen en hindernissen noodgedwongen een ziekelijke verschijningsvorm krijgen.

In “Verkapte Religies” plaats Bry daartegen al waarschuwingborden, door eenvoudigweg het teken als oorzaak te beschouwen. In zijn tot nu toe slechts als privé-uitgave toegankelijk “Nawoord,” waarvan het openbaar toegankelijk maken een extra een verdienste is van deze herdruk van “Verkapte Religies,” geeft Bry met een ware geneeskundige mentaliteit uitleg over deze oorzaak. Dat nawoord is ook opmerkelijk omdat hier een schrijver zich succesvol van zijn eigen succes distantieert. Bry weigert ironisch om van dit, met een grote uitwerking gelanceerde, begrip nog een “verkapte religie” te laten maken. Vandaar een nieuwe bekentenis om het gemakkelijk te maken, een bewust afstand doen van het naar voren brengen van de geestehistorische en filosofische achtergrond en het van daaruit funderen, hoewel Bry in subtiele lijnen de mogelijke richting van een fundering aanduidt, door het vermelden van Hans Driesch.

De ontdekker van de “verkapte religies” zorgt ook voor hun rechtvaardiging. Het zijn pathologische verhullingen, maar wat ze verhullen, zijn deficiëntieverschijnselen. Het zijn dus in zeker zin oedemen, hongeroedemen. Bry denkt dus dat die honger te wijten is aan geweigerde voeding. En wie die voeding geweigerd hebben, dat zijn de “open” religies, de legitieme religies.

Met meedogenloze spot richt Bry zich al tegen het favoriete beeld van een pas na zijn dood, meer precies sinds 1945, opkomende, tegenwoordig al weer wegwijnende cultuurkritiek, die stelde dat de fouten en scheefgroei van de huidige en in het bijzonder de “verkapte religies” de gevolgen waren van een soort geweldige samenzwering, die de mensen uit een vermeende heilzame en beschermende vroegere tijd had losgerukt. Hij stelde vast dat het omgekeerd was; de mens benadert met terechte vragen en verzoeken de religies, waarvan ze willen dat het open religies zijn. Maar die deinken terug voor de vragen of, in de terminologie van Bry, “ze worden steeds wereldlozer.” Zo ontstaan de pathologische verschijnselen verkapte religies, een gebeuren, dat in eerste instantie niet als schuld betiteld kan worden, hoewel echter het noodlot ervan is dat het, naast de invloed op de door hen aangetaste mensen — hen isoleren van metafysica en transcendentie — de dingen zelf denatureert, die daarbij ongeoorloofd in het middelpunt geplaatst worden. Bry is te spreken over wat psychoanalyse en yoga zouden kunnen betekenen, als er maar geen — in zijn tijd — pseudosacramenten van gemaakt zouden zijn.

In zijn tijd: veel van wat in zijn boek te lezen valt, is tegenwoordig veranderd in een van alle kanten verkondigde vanzelfsprekendheid. In het bijzonder zijn verwijt aan de kerken, dat ze zich stap voor stap hadden teruggetrokken uit een steeds problematischere, maar groeiende wereld, heeft heden ten dage in de kerken zelf ingang gevonden.

Bijna veertig jaar geleden leidden deze uitspraken van Bry echter een zeer geïsoleerd bestaan. Nog meer echter blijkt zijn inzicht en vooruitzien, naast aanwijzing dat ook echte religies een verkapte religie kunnen worden, uit zijn vrees dat de open en legitieme religies, zich met allerlei verkapte religies zouden kunnen verbinden om de gevoelde kloof tussen zichzelf en de wereld te overbruggen.....De zorgen om de zuiverheid van het evangelie en ook de invloed van de dialectische theologie zijn hier niet te overzien.

Maar wat is dit allemaal gemakkelijk gezegd, wat gemakkelijk onder het afzien van het vervaardigen van een weefsel, dat als stof voor later bewonderde profetenmantel zou kunnen hebben dienen! Wij moeten hier niet bezwijken voor de al vermelde verleiding van de portretschilder, maar doen alleen iets wat door de feiten geschraagd wordt, als wij de manier van Bry om het belangrijke en beslissende — en beslissen (ontscheiden) betekent immers de scheiding overwinnen — als het ware terloops mee te delen, vergelijken met de manier van uitdrukken van Montaigne. Maar Bry heeft hier zelf al de keuze gemaakt, toen hij niet de joodse aristocraat uit Gascogne, maar de Marker (vert.: inwoner van de Mark Brandenburg) Theodor Fontäne als zijn voorbeeld noemde. Natuurlijk worden hier bezwaren tegen aangetekend. Want bij alle bewondering voor de apothekerszoon, met Frans bloed, uit Neureppin en zijn artistieke grootsheid, onderscheidt Bry zich toch van hem door het ontbreken van elke echte scepsis, door zijn ongebroken opgewektheid en hoop.